

Key words: passive syntactical construction, active syntactical constructions, noun object, scientific style.

УДК 811.161.1'374.26:7

Людмила ХАЛІНОВСЬКА

ВІДОБРАЖЕННЯ Авіаційної ЛЕКСИКИ У СУЧАСНИХ СЛОВНИКАХ

У статті з'ясовано актуальні питання авіаційної термінології: функціонування розглядуваної лексики у сучасних словниках, проблема синонімії.

Ключові слова: термін, авіаційна лексика, словник, синонім.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що українська авіаційна термінологія (далі – УАТ), як одна з наукових галузей, на сьогодні досить швидко розвивається, а отже, виникає нагальна потреба найменування нових понять, тому необхідним є комплексне лінгвістичне дослідження та обґрунтування процесу унормування української авіаційної термінології. УАТ до сьогодні ще не була об'єктом комплексного лінгвістичного дослідження, тому мета даної статті – аналіз сучасного стану авіаційної термінології, функціонування лексики у лексикографічних працях, проблема синонімії та авіаційні неологізми.

Активне формування авіаційної термінології, як і багатьох інших технічних терміносистем, розпочинається лише наприкінці 90-х років XIX століття у зв'язку з потребою створення національної мови науки та необхідністю унормування, стандартизації та кодифікації вітчизняних терміносистем. Зародження основ повітроплавання і авіації припадає на кінець XVIII – поч. XIX ст. З виникненням нового напрямку у науці з'являються поняття, які потребують номінації і подальшої лексикографічної фіксації. Як наслідок у словниках з'являються нові термінокомпоненти – як основа для творення похідних термінів на позначення різних понять і предметів новоствореної галузі.

Особливістю української авіаційної термінології (УАТ) є виняткове значення ключових терміноелементів цієї галузі – *авіа-*

(аеро-). Тому у нашому дослідженні саме на ці компоненти та лексеми, утворені за їх допомогою, у першу чергу звертаємо увагу.

Серед розглядуваних словників особливу увагу звернено на 11-ти томний Словник української мови (СУМ) [9] як основу для дослідження авіалексики. І.М.Кочан зазначає, що в СУМі міститься 24 лексеми з компонентом *авіа-* та 26 слів з компонентом *аеро-* [6, с. 59, 84]. Додамо, що крім названих терміноелементів у словнику широко представлена також інша лексика на позначення авіаційних термінів: *автохтонна*, наприклад, *літак* – апарат з двигуном і нерухомими крилами, пристосований для літання [СУМ, т. 4, с. 527] і похідні від нього – 9 слів; *повітроплавання* – теорія і практика літання на апаратах, наповнених газом легшим за повітря [СУМ, т. 6, с. 676] та похідні лексеми (всього 7 слів); *інішомовного* походження, зокрема, *парашут* – пристрій у вигляді великої парасольки, що розкривається у повітрі для стрибка людини з літального апарата, для спуску з нього вантажу або взагалі для гальмування [СУМ, т. 6, с. 67] і похідні від нього терміни (всього 8 слів); *страто-* перша частина складних слів, що відповідає слову *стратосфера*, наприклад: *стратонавт* – повітроплавець, який здійснює польоти на стратостаті [СУМ, т. 9, с. 752] та похідні (7 слів); *дирижабль* – повітроплавний апарат з корпусом, наповненим газом, легшим від повітря, який має двигун з повітряним гвинтом; керований аеростат [СУМ, т. 2, с. 282]. Отже, не зважаючи на те, що словник загальномовний і не має виразної технічної специфікації, авіаційна лексика у СУМі представлена досить широко.

У Російсько-українському словнику для військовиків [1] подано значно більше авіаційної лексики часто з українськими відповідниками до запозичених терміноелементів *аеро-* (*авіа-*), наприклад: *авіабаза*, *летунська база*; *авіадесант*, *летунський десант*; *авіаносійна (палубна) авіація*, *літаконосійне (палубне) летунство*; *аеродром*, *летовище*, *летище*; *аероклуб*, *клуб летунів*; *аерознімок*, *аерознімка* [РУСВ, с. 31]. Всього з компонентами *авіа-* (*аеро-*) у словнику налічується 32 лексеми, а також терміносполучення, наприклад: *військово-транспортна (транспорта) авіація*, *військово-транспортне (транспортне) летунство*; *кораблева авіація*, *кораблеве летунство*; *навчальна авіація*, *навчальне летунство* [РУСВ, с. 27]. У словнику

простежується відтворення окремих родо-видових відношень, наприклад, термін *літак* і всі види цього літального апарата: *літак двоособовий; літак двоалубовий (двоалубний); літак десантно-транспортний (транспортний); літак дистанційно керований; літак для завоювання переваги в повітрі; літак для літних випробувань* і ще 87 терміносполучень та 21 термін прикладкового типу: *літак-авіаносій, літак-амфібія, літак-аерофотограф, літак-безхвістка, літак-біплан, літак-бомбардувальник*, термін *вертоліт* та його види: *вертоліт пошуково-рятувальний; вертоліт протичовновий; вертоліт показу цілей* а також прикладкові: *вертоліт-амфібія, вертоліт-кран* [РУСВ, с. 43] та ін.

Найповніше авіаційна термінологія на сьогодні представлена у двох спеціалізованих галузевих словниках «Російсько-українському словнику з авіаційної та ракетно-космічної техніки» [8] та «Російсько-українському словнику авіаційних термінів» у двох томах за редакцією В. П. Бабака [5].

«Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки» містить близько 40 тисяч технічних термінів та терміносполучень, що належать до авіаційно-ракетної й космічної науки і техніки, а також суміжних і пов'язаних з ними сфер діяльності (гідрогазодинаміки, технічної термодинаміки, теплообміну). Укладачі словника особливу увагу приділяють термінологічним словосполученням, оскільки «функціональний підстиль виробничо-технічного стилю, пов'язаний з авіаційною технікою характеризується поширеністю у ньому багатокomпонентних термінологізованих (як правило, номінативних за своєю суттю) сполучень слів та функціонально спеціалізованих, постійно відтворюваних (при можливих модифікаціях) словесних комплексів» [8, с. 5–6], наприклад: *крило адаптивне; крило антисиметричне, крило безконечного розмаху; крило без скручення; крило без звуження; крило великого видовження* (всього 151 терміносполучення) [РУСАРКТ].

«Російсько-український словник авіаційних термінів» на сьогодні є найсучаснішим і найповнішим зібранням авіаційних термінів. Словник містить удвічі більше термінів за вище названу лексикографічну працю, близько 80 000. Серед них: терміни і терміносполучення з усіх розділів теорії і практики цивільної авіації,

а також суміжних і пов'язаних з ними галузей науки і техніки (*льотна справа, технічна гідро-, газо- і термодинаміка, технічна експлуатація й ремонт літальних апаратів* та ін.).

Зазначимо також, що у лексикографічних джерелах відбито й таку характерну термінологічну особливість як явище синонімії. Синонімія у будь-якій формі (лексична, морфологічна, синтаксична) – це проблема синхронного розгляду явищ мови. І тому цілком закономірним є розгляд та опис лексичної синоніміки певної сфери мови, зокрема синоніміки спеціальної наукової мови. Якщо говорити про синонімію у термінології, зазначимо, що тут фіксуються ті самі види системних зв'язків, що і в інших шарах лексики загальнонаціональної мови. Термінологія «одночасно є й донором і реципієнтом. Збагачуючи певною мірою лексику, вона сама перебуває під впливом тих процесів, що відбуваються в лексичці загальнонаціональної мови» [7, с. 47–49].

Як зазначає В. П. Даниленко, «синоніми не можуть бути правилом, однак частотність винятків і створює передумови виникнення та існування варіантних форм одного поняття. Категорична заборона суперечить практиці використання цих термінів іншими жанрами (наукова література, термінологічні словники)» [2, с. 14]. Підтримуючи чеського лінгвіста О. Мана, який визнавав за термінологією наявність синонімічних та антонімічних відношень, у які можуть вступати власні й запозичені терміни, термінологічні сполуки та одне слово, В. П. Даниленко довела, що заперечувати синонімію було б не варто, оскільки її прояви відчутні як на рівні синтагматики, коли кожен з варіантів терміна сприймається у певному мовному акті, так і на рівні парадигматики, якщо говорити про систему термінів у цілому. Виходячи з цього цілком зрозумілим є те, що термінологічна синонімія суттєво відрізняється від загальномовної, адже в термінології вона не виконує стилістичних функцій. Приєднуємося до думки В. П. Даниленко, що розглядаючи конкретні реалізації найменувань, можна виділити три різновиди лексичної варіантності термінів відповідно до різних етапів формування наукових понять: 1) пряме запозичення; 2) калькування; 3) пошук відповідного найменування в конкретній мові, створення оригінальної термінології засобами рідної мови.

Перший різновид – пряме запозичення – властивий будь-якій терміносистемі (й авіаційній зокрема) на початковому етапі її формування, коли у мові існувало одночасно декілька слів на позначення одного поняття. Наприклад, *аероплан* (з франц. *aeroplane*) і *самоліт* (з рос. *самолет*, як засвідчено у «Словнику московсько-українському» (К.: «Рідна мова». – 1918) В. Дубровського) та *літак* (український варіант).

Другий різновид – калькування – реалізувався у початковий період створення мови науки, коли паралельно існували власне національне слово та запозичене. Наприклад, *аеростат* (*монголф'єр*) – *повітряна куля*; *гелікоптер* – *вертоліт* тощо.

Третій різновид – пошук відповідного найменування – зумовлений створенням на національному ґрунті лексеми, рівнозначної запозиченню (так званій «мовний пуризм», коли іншомовні терміни намагаються замінити автохтонними) [3]. Наприклад, термін *самолет* замінюють власним новотвором *повітроплав* з посиланням на термін *літак* (М. і Л. Дармороси. Словник технічної термінології (К.: Горно, 1926)).

В УАТ синонімія представлена досить широко. Серед розглядуваних термінів можна виокремити дві основні групи синонімічних терміоелементів:

1) терміни, в складі яких вирізняємо давньогрецькі та латинські термінокомпоненти. Серед найпоширеніших в УАТ вирізняються *аеро-* та *авіа-*. Терміни, утворені за допомогою цих елементів, відображають процес адаптації лексеми (більшою чи меншою мірою) до розглядуваної термінології. Наприклад, у засобах масової інформації паралельно вживаються *аеротаксі* – *авіатаксі*. У «Словнику чужослів. Знадібки» П.Штепи: *авіамотор* – *літакорушій*, *авіапарк* – *літакомайдан*, *авіапошта* – *літакопошта*, *авіатранспорт* – *літакоперевіз* [10]. Сюди також зараховуємо терміни, що співіснують паралельно (і запозичений термін, і український відповідник) *авторотація* – *самообертання* [РУСАРКТ, с. 20];

2) терміни, що мають українські відповідники для позначення однакових понять, наприклад: у словнику С. Караванського [4] до терміна *авіація* наведено такі синоніми: *повітроплавання*, *повітроплавство*, *аеронавтика*, *летунство*, *повітряні сили* (*військ.*), *повітряна фльота* (*сов. флот*). До терміна *аероплян*

подано відповідники **літак**, **літальний апарат** (безмоторний) **плянєр**; (одномоторний) **моноплян**, (двомоторний) **біплян**; (вертикального злету) **вертолїт**, **гелїкоптер**; (малих розмірів) **оса**, **муха**, **блоха**. Зазначимо, що наведені синоніми позначають здебільшого різні поняття. На жаль, у словнику автор не розрізняє терміни **аеронавтика** і **авіація** (**літак/вертолїт**) і подає їх як синонімічні.

В сучасній авіаційній термінології простежуємо паралельне існування запозиченого і власнемовного термінів, що відображено в словниках, наприклад: **аерометр** – **повітромір**; **аероплан** – **літак**; **льотчик** – **пілот** [РУСАРКТ].

До другої групи можна зарахувати й терміни, що є синонімами на морфологічному рівні. Наприклад, синонімія у використанні суфіксів: **шумоглушіння** – **шумоглушення**; **моноблочний** – **моноблоковий** (**гвинт повітряний**); **допалювання** – **допалення**; **далекий** – **дальній** (**бомбардувальник**, **перелїт**); **затягання** – **затягування** (**відриву пограничного шару**); **безпосадочний** – **безпосадковий** (**полїт**); **миттєва** – **миттєова** (**швидкість**); варіативність кореневих голосних: **літнá** – **льóтна** (**пригода**); **співосьові** – **співісні** (**гвинти**); синонімія автохтонних префіксів: **видовжєний** – **здовжєний** (**фюзеляж**); **запізнювання** – **спізнювання** (**часове**); **неперервне** – **безперервне** (**випромінювання**); **поземний** – **приземний** (**полїт**); синонімія префіксів іншомовних і власнеукраїнських: **дешифрування** – **розишифрування** (**аерофотознімків**); **протиракета** – **антиракета** [РУСАРКТ].

На лексемному рівні: синонімія власне лексична: **показовий** – **демонстраційний** (**полїт**); **несправжній** – **фальшивий** (**аеродром**); (**аналїз**) **погрішностей** – **похибок**; (**аеростат**) **спостереження** – **стеження**; (**варіант літального апарата**) **дослідний** – **експериментальний**; **персональний** – **особистий**; **розишуканий** – **розвідувальний** (**вертолїт**); **ємність** – **місткість** (**паливного баку**); **обледеніння** – **обмерзання** (**літака**); **нерозкриття** – **неспрацювання** (**паращиту**); **літакобудівний** – **авіабудівний**; **літакоремонтний** – **авіаремонтний**; **одномоторний** – **однодвигунний**; **багатомоторний** – **багатодвигунний**; **одноплан** – **моноплан**; **двоплан** – **біплан**; **електроустаткування** – **електрообладнання** (**літального апарата**); **звукоізолювана** – **звуконепроникна** (**кабіна**); **багатовідсічне** – **багатостїнкове**

(крило); *аерофотознімання* – *аерофотографування* [РУСАРКТ, с. 318]; синонімія багатоконпонентна: *лайнер* – *корабель* – *судно* – *борт*; *кермо* – *штурвал* – *руль* [РУСАРКТ].

Виявлення явища синонімії у досліджуваній терміносистемі має свою специфіку, що засвідчує відносну самостійність авіаційної термінології як підсистеми літературної мови. Серед розглядуваних термінів можна виокремити дві основні групи синонімічних терміноелементів: 1) терміни, в складі яких вирізняємо давньогрецькі та латинські термінокомпоненти; 2) терміни, що мають українські відповідники для позначення однакових понять (інколи – це часткова синонімія). Отже, синонімія в УАТ не є цілком негативним явищем, оскільки кожний окремий випадок вживання синонімів деталізується і переважно не спричинює незрозуміння суті поняття. Крім того, авіагалузь є відносно молодою терміносистемою, якій властиві всі особливості становлення і розвитку терміносистем, що формуються і на цьому етапі наявність варіантності сприяє усталенню термінології і вибору оптимального терміна. На нашу думку, у подальшому використання небажаної синонімії буде обмежено, а поодинокі синоніми не становитимуть загрозу цілісності авіаційної терміносистеми, оскільки відображатимуть різні семантичні відтінки у термінах (на зразок *літак* – *аероплан*, де останній у значенні має відтінок історичності).

Отже, авіаційна лексика у сучасних словниках (початку 90-х рр. минулого століття і до сьогодні) представлена досить широко, що зумовлено активним розвитком авіаційної технології й промисловості. Для номінації авіаційних реалій використовуються як запозичені, так і автохтонні терміни, які, на нашу думку, можуть паралельно функціонувати.

Умовні скорочення

СУМ – Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

РУСВ – Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. – К.-Л. : Варта. – 1995. – 388 с.

РУСАРКТ – Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки / За ред. Д. Х. Баранника і В. Ф. Пріснякова. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпроп. ун-ту, 1997. – 488 с.

РУСАТ – Кириченко Н. М. Російсько-український словник авіаційних термінів : у 2 т./ [за ред. В. П. Бабака] / Н. М. Кириченко, В. В. Лобода. – К. : Техніка, 2004.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. – К.-Л. : Варта. – 1995. – 388 с.

2. Даниленко В. П. Терминология и норма. О языке терминологических стандартов / В. П. Даниленко. – М., 1972. – С. 14.

3. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.

4. Караванський С. Словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Вид-во “Орій” при УКСП «Кобза», 1993. – 475 с.

5. Кириченко Н. М. Російсько-український словник авіаційних термінів : у 2 т./ [за ред. В. П. Бабака] / Н. М. Кириченко, В. В. Лобода. – К. : Техніка, 2004.

6. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : монографія / І. М. Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.

7. Нікітіна Ф. О. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. – 1996. – № 4–5. – С. 47–49.

8. Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки / За ред. Д. Х. Баранника і В. Ф. Прісякова. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1997. – 488 с.

9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

10. Штепа П. Словник чужослів. Знахідки / П. Штепа. – Торонто: Іван Гладун і сини, 1977. – 452 с.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2010

L. KHALINOVSKA

THE REFLECTION OF THE AVIATION IN MODERN DICTIONARIES

The article is devoted illumination of pressing questions of aviation terminology: functioning of the examined vocabulary in modern dictionaries, problem of synonymies.

Key words: term, aviation vocabulary, dictionary, synonym.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82–31 (477) „19”

Антоніна ГУРБАНСЬКА

ПАРАДИГМА СТЕРЕОСКОПІЧНОГО ЗОБРАЖЕННЯ У ПОВІСТЕВІЙ ТВОРЧОСТІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті висвітлено основні принципи та прийоми стереоскопічного зображення у повістевій прозі М. Вінграновського. Під кутом зору художнього напрямку та індивідуального стилю розкрито багатомірність вираження конфліктів і характерів у повістях митця.

Ключові слова: сюжет, композиція, художня деталь, монолог, діалог, пейзаж.

Еволюція повісті, як і будь-якого іншого жанру, визначаючись основним завданням літератури – всебічним, максимально повним пізнанням людини і світу, тісно пов'язана з її ключовими категоріями – художнім напрямом та стильовою течією. Як слушно відзначила А. Есалнек, «література тієї чи іншої країни розвивається не тільки й не стільки за рахунок зміни жанрів і родів, а насамперед завдяки зміні та боротьбі течій і напрямів, які є найважливішою ланкою всього процесу й від розвитку яких залежить еволюція і самих жанрів» [3, с. 135–136]. Українське письменство, подібно до інших національних літератур, рельєфно відображає зміну культурних парадигм, кризовий етап пошуку нових світоглядних, ціннісних, художніх орієнтирів, індивідуальних жанрово-стильових пошуків митців, про що красномовно свідчить творчість М. Вінграновського, зокрема його повісті, які є самобутнім явищем в історії української літератури та її стильового дискурсу.